

Philippe Pinel și elevul său preferat, Esquirol, avansaseră pentru scurt timp ipoteza că înlăturarea *ancien régime* ar putea avea efecte salutare asupra sănătății psihice a semenilor lor. În definitiv, el fusese o ordine socială „aproape de expirare”, cele mai privilegiate elemente ale sale fiind „înnămolite în moliciune și lux”. De bună seamă, libertatea adusă de Revoluție nu putea să nu aibă efecte salutare, înlocuind plictiseala și lenevia cu „vigoare și energie”¹. Însă Teroarea i-a scăpat repede de asemenea idei. Pinel și-a remodelat gândirea: pasiunile descătuse de Revoluție aveau implicații înfricoșătoare nu doar pentru stabilitatea statului, ci și pentru stabilitatea cetățenilor lui². Esquirol descria „chinul nostru revoluționar” ca fiind principala cauză a creșterii rapide a numărului de nebuni³. Timpul l-a făcut să învețe această lecție și i-a întărit convingerea că „nebulia este produsul societății și al influențelor morale și intelectuale”⁴. Henri Girard de Cailleux (1814-1884), directorul azilului de la Auxerre, a exprimat în anul 1846 o opinie care s-a bucurat curând de un consens general:

Mișcările de idei și instituții politice au făcut ca niște ocupații cândva stabile să fie supuse schimbării [...]. Multe minți, stimulate excesiv de o ambiție năvalnică și nelimitată, aduse la epuizare, pervertite într-o luptă ce le depășește puterile, [ajung] la nebunie [...]. [Pe] alții [...] descurajarea și nefericirea i-au făcut să se depărteze de lumina rațiunii⁵.

În mod curios, cugetările celui mai mare medic american din epoca revoluționară a acestui stat, Benjamin Rush din Philadelphia, urmaseră deja o traiectorie similară cu cea a lui Pinel și Esquirol. După el, independența însemna că ai săi concetățeni

se află în permanență sub influența înviorătoare a libertății. Există o uniune indisolubilă între fericirea morală, cea politică și cea fizică; și dacă este adevărat că guvernele alese și reprezentative sunt cele mai favorabile pentru prosperitatea individuală și națională deopotrivă, rezultă, firește, că sunt cele mai favorabile pentru viața animală⁶.

De aceste beneficii aveau parte numai patrioții care sprijiniseră independența. Cei care greșiseră și rămăseseră loiali tronului britanic sufereau de „*revolutiana*” și asupra lor se abătea năpasta unei sănătăți fizice și psihice șubrezeite. În scurt timp însă, Rush, asemenea lui Pinel și Esquirol, a schimbat placa. S-a dovedit că

excesul de pasiune a libertății, ațâțat de rezultatul pozitiv al războiului, a determinat la mulți oameni păneri și conduite care n-au putut fi înlăturate prin rațiune și nici înfrânate de guvern [...] [și] au constituit

un soi de nebunie pe care îmi voi lua libertatea de a-l diferenția sub numele de *anarhie*⁷.

Neologismele lui Rush nu au adus un asentiment universal – ba chiar au fost de-a dreptul ignorate –, însă esența poziției lui ulterioare a devenit dominantă în rândul următoarei generații de alieniști americani. Samuel B. Woodward, primul director al azilului de stat Worcester din Massachusetts, deschis în anul 1833, vedea pericole pretutindeni:

Conflicte politice, excentricități religioase, excese comerciale, datorii, falimente, schimbări radicale bruște, speranțe înșelate [...] toate par să se fi adunat laolaltă în aceste vremuri și au în general o mare influență în producerea nebuniei⁸.

Isaac Ray (1807-1881), unul dintre cei treisprezece alieniști care s-au adunat la Philadelphia în anul 1844 pentru a forma o nouă asociație profesională (vezi *supra*, p. 201), insista că „nebunia se răspândește acum în majoritatea comunităților civilizate, dacă nu în toate”⁹, iar colegul său, Pliny Earle (1809-1892), remarcând „paralelismul constant între progresul societății și înmulțirea tulburărilor psihice”, a pus deschis problema „dacă nivelul cel mai înalt al culturii în societate face să merite pedepsele care reprezintă prețul lui”¹⁰. Cei mai sânguincioși, mai ambițioși, mai de succes oameni aveau și riscul cel mai mare:

Nebunia e rară în societatea aflată într-o stare de sălbăticie. Fără îndoială, un motiv al acestei disparități este înlocuirea luxului și artificialului cu mijloacele de trai mai simple și mai naturale. Un altul, mai important, e faptul că la cei ignoranți și necultivați facultățile mintale hibernează și, astfel, sunt mai puțin predispuși la perturbare¹¹.

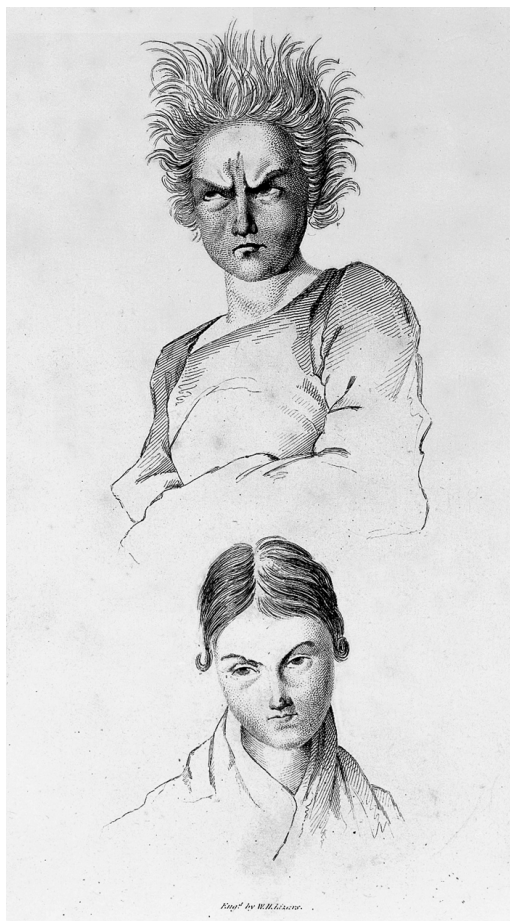
Britanicii vedeau în Franța revoluționară o lecție exemplară despre pericolele instabilității politice (cu cât se spuneau mai puține despre fostele lor colonii de peste Atlantic, cu atât mai bine), dar alieniștii britanici s-au alăturat bucuroși opiniilor exprimate pe continentul european și în America de Nord. Thomas Beddoes (1760-1808) vorbea despre țări „suficient de civilizate pentru a fi capabile de nebunie”¹², iar Alexander Morison (1779-1866) (pl. 32) a declarat că nebunia părea să fie „neînsemnată în America de Sud și la triburile indiene etc.”. El concluziona cu gravitate: „Probabil că nivelul tot mai mare de civilizație și lux al acestei țări tinde, împreună cu înclinația ereditară, să sporească [...] numărul raportat la populație”¹³. Așadar, nici vorbă ca avuția să ofere protecție în

fața invaziei nebuniei; populația cu ocupații agricole și îndeosebi sărăcimea din mediul rural erau cele „scutite în mare măsură de nebunie”, pe când burghezia și plutocrația nu se bucurau de o astfel de imunitate, fiind expuse „la ațâțare [...] și [...] la formarea de obișnuințe de gândire și acțiune defavorabile păstrării seninătății și sănătății psihice”¹⁴.

În măsura în care aceste afirmații privind geografia socială a nebuniei au fost acceptate public, ele au oferit elitei încă o serie de motive pentru a sprijini construirea de aziluri. Cei care concureau cel mai acerb în cursa vieții și care erau expuși cel mai direct și constant la efectele nocive ale concurenței, speculației și ambiției sporite erau cei care, se părea, aveau cele mai multe motive de a se teme de spectrul nebuniei. La cele mai mari riscuri erau expuși cei care urcau pe scara socială:

Piane, umbrele de soare, *Edinburgh Review* și dorința de a face călătorii la Paris se găsesc acum la o categorie de persoane care, înainte, credea că aceste lucruri aparțin altei specii; acestea sunt adevăratul izvor al instabilității nervoase și al tulburărilor psihice¹⁵.

Însă aceste predicții referitoare la localizarea socială a nebuniei s-au dovedit pretutindeni eronate. Majoritatea copleșitoare a nebunilor diagnosticați oficial – al căror număr creștea rapid – a venit imediat din rândurile săracilor și ale celor cu o situație mediocră. Etichetarea mulțimii de pacienți care se înghesuiau în azilurile publice drept alienați mintali pauperi inducea într-o măsură în eroare – nu se trăgeau nicidecum toți din *lumpenproletariat*. Însă apelul la buzunarul public, indiferent în ce măsură, însemna să fii etichetat pauper, iar nebunia însemna că practic era imposibil să-ți câștigi existența. Ravagiile ei făceau ca toți, cu excepția celor mai bogați, să ajungă în scurt timp sub amenințarea sărăciei, circumstanță amplificată de tensiunile produse de nebunie în viața de familie. Chiar și cei care porneau de la o oarecare securitate și independență economică se trezeau în scurt timp sărăciți și siliți să se bazeze pe subvenția publică. Drept urmare, dobândeau un titlu care făcea în mod normal clasele „respectabile” să se cutremure, dar în aceste condiții nu aveau de ales. Disperarea îi făcea să treacă peste mândrie. Însă recunoașterea faptului că eticheta „nebun pauper” ascunde o considerabilă eterogenitate socială nu modifică realitatea fundamentală. În anii 1850, puțini se mai puteau îndoii că grosul celor identificați oficial drept nebuni se trăgea din păturile inferioare, ale celor obligați să muncească pentru a-și câștiga existența.

Aceste imagini înfățișând starea maniacală și melancolia au servit drept frontispiciu al lucrării Plan de prelegeri asupra bolilor psihice pentru 1826 a lui Alexander Morison, serie pe care a repetat-o anual, vreme de mulți ani, pentru a avansa în carieră și a impune pretențiile profesiei medicale că este expertă în controlarea nebuniei.

Scăderea încrederii

Totodată, la această vreme, pesimismul cu privire la soarta nebulilor creștea din nou. Alieniștii se dovedeau incapabili să ofere proporția ridicată de vindecări pe care o promisese, iar acumularea pacienților cronici începea în mod inevitabil să provoace înghesuială în aziluri. Aceste mulțimi de disperați și spectrul cronicității au

ajuns să obsedeze psihiatria în ultima treime a secolului al XIX-lea și să influențeze concepția culturală despre natura nebuniei. Adre-sându-se alieniștilor din țară adunați la aniversarea a cincizeci de ani de la formarea societății lor profesionale, precursora Asociației Psihiatrilor Americani de azi, eminentul neurolog Silas Weir Mitchell (1829-1914) din Philadelphia i-a mustrat pe psihiatri, plângându-se că aceștia sunt stăpâni peste o adunătură de „cadavre vii”, pacienți demni de toată mila „care au pierdut chiar și amintirea speranței [și] șed înșirați, prea amorțiți ca să simtă disperarea, supravegheați de îngrijitori: înfiorătoare mașinării tăcute care mănâncă și dorm, dorm și mănâncă”¹⁶. În pofida experților, nebunia nu părea să fie o boală vindecabilă prin tratament moral (și nici măcar printr-o combinație judicioasă de tratament moral și medical), ci o condamnare pe viață, crudă, zdrobitoare.

Scăderea încrederii alieniștilor în remediile pe care le puteau oferi se manifesta pretutindeni. Cei ale căror cariere demaraseră pe fundalul unui mare optimism trebuiau să facă față cumva realității unui orizont profesional drastic limitat. W.A.F. Browne, de exemplu, se numărase printre cei mai importanți și mai eficienți creatori de prozeți în favoarea azilului reformat. Era un administrator devotat și talentat și avea norocul să conducă unul dintre cele mai bine înzestrate aziluri europene, la Dumfries, în sud-vestul Scoției. A dedicat multă energie tratării protejaților săi, asigurând cursuri de limbă arabă, ebraică, greacă, franceză și latină, creând un teatru și o revistă literară la care pacienții colaborau, organizând concerte, dansuri, lecturi publice și prelegeri și nenumărate alte activități cu scopul de a evita plictiseala și de a-i stimula; de asemenea, a introdus în premieră iluminatul cu gaz pentru lungile seri de iarnă scoțiană. (Când aprindea felinarele cu gaz, orașenii se adunau la porțile azilului, așteptându-se să vadă clădirea explodând.) În ciuda marilor sale eforturi, în decurs de cinci ani, rata vindecării anunțată de el scăzuse la puțin peste o treime din pacienți. Înainte să se încheie deceniul, se plângea că, lăsând la o parte așteptările utopice,

Toți cei cărora li se încredințază îngrijirea nebunilor trebuie să fie conștienți că beneficiile reale sunt mult inferioare standardelor de eficacitate a medicinei formulate inițial sau puterilor celor calmi și sănătoși asupra minților agitate și pervertite [...] că boala se dovedește a fi extrem de refractară, iar ravagiile ei sunt de neșters chiar și atunci când uzul rațiunii pare redobândit¹⁷.

„Pare redobândit”: o expresie grăitoare. Cu timpul, situația n-a făcut decât să se agraveze. În 1852, Browne vorbea deznădăjduit despre „cât de puțin se poate face pentru a reda sănătatea și a restabili ordinea și calmul” și despre rezultatele tuturor eforturilor

sale, care „sunt atât de sterpe și de insuficiente, încât, în pofida compasiunii și solicitudinii, nefericirea, violența și spiritul de răzbunare înving”¹⁸. Cinci ani mai târziu, când părăsea în sfârșit atmosfera sufocantă a azilului pentru o sinecură – supravegherea azilurilor scoțiene în calitate de membru al unei comisii pe probleme de nebunie –, s-a exprimat și mai direct:

S-a obișnuit să se tragă un vâl peste degradarea naturii, ce apare atât de des ca simptom al nebuniei. Însă este corect ca dificultățile reale pe care le presupune îngrijirea unui număr mare de alienați mintali să fie dezvăluite; este salutar ca înjosirile involuntare, animalitatea, ororile spre care tind atâtea acte voluntare să fie date la iveală. Nici o reprezentare a turbării oarbe sau a ferocității vindicative nu întruchipează mai desăvârșit și nu justifică mai vizibil străvechea teorie a metempsihozei sau credința în posedarea demonică decât o face nebunul cuprins de manie, desfătându-se cu obscenitatea și cu mizeria; devorând gunoaie sau excremente, depășind acea bestialitate care, în cazul sălbaticului, ar putea fi moștenire și superstiție [...]. Aceste practici nu sunt altoite pe tulpina bolii de obiceiuri vulgare, de educație defectuoasă ori neglijată sau de elemente de caracter originale. Ele se întâlnesc în segmentele cele mai rafinate și mai cizelate ale societății, cu viața cea mai pură și sensibilitate desăvârșită. Femei de obârșie nobilă își beau propria urină [...]. Desene cu înalte pretenții artistice au fost pictate cu excremente; s-au scris poezii cu sânge sau cu substanțe mai revoltătoare [...]. Se întâlnesc pacienți care mânjesc și inundă zidurile cât de hidos le cere imaginația lor tulburată; care își acoperă corpul, îndeasă fiecare crăpătură din cameră, își umplu urechile, nasul, părul cu dejectii; care ascund acești pigmenți prețioși în saltele, mănuși sau pantofi și care se războiesc ca să apere ce le aparține¹⁹.

Nu este deloc de mirare că unul dintre omologii lui Browne de la sud de graniță, John Charles Bucknill (1817-1897), conducătorul azilului districtual Devon de la Exeter și editorul *Revistei de științe psihice*, se plângea de faptul că alieniștii „își petrec viața într-o atmosferă psihică morbidă” și de „numărul medicilor care au suferit mai mult sau mai puțin aparenta contagiune a bolii psihice”²⁰ – cu alte cuvinte, au înnebunit ei înșiși.

Există ceva vădit straniu în această mărturisire că o instituție care continua să fie descrisă public drept curativă pentru pacienți se putea dovedi atât de nocivă pentru cei care o conduceau. Nu doar în Anglia și în Scoția, ci pretutindeni unde se răspândise soluția azilului problemele erau similare. Mizeria, monotonia, violența abia înfrânată, suprapopularea și nefericirea erau inevitabile și amplificate de dificultățile supervizării unei echipe pestrice de îngrijitori (care împărtășeau rareori perspectiva alieniștilor asupra celor pe